

O'ZBEK XALQINING SHAKLLANISH JARAYONI

Keldiyeva Sh.

Andijon davlat pedagogika inisituti ijtimoiy
va amaliy fanlar kanfedrasi o'qtuvchisi

Nasritdinov Karomatillo

Muzaffarova Sevara

Andijon davlat pedagogika inisituti ijtimoiy
va amaliy fanlar fakulteti o'quvchilari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15314219>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 25- Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 30- Aprel 2025 yil

KEY WORDS

O'zbek millati, Urug', Qabila, Elat, Etnik, Xalq, Sug'diylar, Baqriyaliklar, Xorazmiylar, Saklar, Qang', Massagetlar, sug'orma dehqonchilik, Oltoy, Yettisuv, komponentlar, kaltaminor madanyati, suvyorgan madanyati,

ABSTRACT

O'zbek xalqining shakllanishi tarixi uzoq va murakkab jarayon bo'lib, bir necha asrlar davomida turli etnik guruhlar, madaniyatlar va tarixiy hodisalar ta'sirida rivojlangan. Turk, mo'g'ul, arab va boshqa xalqlar ta'sirida O'zbek xalqi o'ziga xos madaniyat, urf-odatlar va tilni rivojlantirgan. Ushbu jarayon O'zbekiston hududida joylashgan qadimiy shaharlar va davlatlarning tarixi, jumladan, Xorazm, Movarounnahr va Sog'd kabi hududlarda o'z izini qoldirdi.

O'zbek xalqi O'rta osiyoning markaziy viloyatlari- Movarounnahrda, xorazmda Yetti suvda, qisman Sharqiy Turkistonning g'arbiy mintaqalarida shakllangan. Shuni takidlab o'tish kerakki o'lkamizning qadimgi aholisi tosh va bronza davrlarida qanday nom bilan atalganliklari hozirgacha noma'lum. Ko'p manbalarda guvohlik berilishicha miloddan avvalgi VII-VI asrlarda O'zbekiston hududida sug'diylar, baqriyaliklar(baxtariylar),xorazmiylar, sak va massaget elatlari yashagan. Ular O'zbek halqining ham ajdodi hisoblanadi. Zarafshon va qashqadaryo voxasida sug'diylar, Afg'onistonning shimoli, Tojigistonning janubiy hududlarida baqriyaliklar, Amudaryoning quyi oqimi qismida Xorazmiylar, O'rta Osiyo va Sharqiy Turkistonning shimoli sharqiy hududlarida Saklar va Kaspiy dengizining sharqiy sohili, Orol dengizi atroflari, Amudaryo va sirdaryoning quyi oqimida miloddan avvalgi VIII-IV asrlarda Massagetlar yashagan.

O'zbek xalqining asosini tashkil etgan etnik guruhlar haqida fikr yuritilganda, hozirgi O'zbekiston hududida qadimdan o'troq yashab , sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik bilan shug'ullanib kelgan mahalliy sug'diylar, baqriylar (baxtariylar) xorazmiylar, fag'onaliklar, yarim chorvador qang'lilar, ko'chmanchi sak-massaget kabi etnik guruhlar tashkil etganini tushunmoq kerak. Shuningdek, Janubiy Sibir, Oltoy, yettisuv, Sharqiy Turkiston hamda Volga va Ural daryosi bo'ylaridan turli davrlrda Movarounnahrda kirib kelgan etnik komponentlar ham o'zbek etnogenezida ishtirok etganligi tarixdan ma'lum.

O'zbeklarning etnik tarixi uning etnigenezi kabi uzoq davom etadigon etnomadaniy madaniy jarayon bo'lib, bu jarayon to XIX asrning o'rtalarigacha davom etadi. O'zbek etnik tarixida XV asr oxiri XVI asrlar ham muhim hisoblanadi. Ushbu bosqichda O'rta Osiyoga mang'it, qo'ng'iroq, nayman, uyg'ur, saroy,

qatagon, qushchi, do'rmon, kenegaz, qirq, yuz, ming, bahrin va boshqa Dashli Qipchoq o'zbek etnik guruhlarining navbatdagi to'lqini kirib keldi. Natijada Movarounnahr aholisining etnik qiyofasida ularning alomatlari faollashgan.

O'zbek xalqi etnogenezining boshlanishi bronza davriga borib taqaladi arxeologik tahlillarga ko'ra, bu bosqich miloddan avvalgi II ming yillikning o'rtalaridan to makedoniyalik Iskandarning O'rta Osiyo hududiga kirib kelishiga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr, o'z navbatida, qator tarixiy voqealiklar bilan xarakterlanadi. Yevroosiyo chollarining chorvador aholisi hayotida ot, eshak va tuyadan transport vositasi sifatida foydalanishga o'tilgach, dasht aholisining o'z chorva podalarini haydab janub va g'arbga tomon migratsiyasi boshlanadi. Shu munosabat bilan bir guruh dashtaholisi miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmida (bronza davri) O'rta Osiyoning shimoli sharqiy tomonidan Amudaiyoning quyi havzalariga kirib keldi. Ungacha bu zaminda Kaltaminor madaniyati (neolit davri) va Suvyorgan madaniyati (eneolit va bronza davri) aholisi yashab kelar edilar.

Antik davrda, ya'ni Dayuechji qabilalari va hunnlarning bu zaminda paydo bo'lishi bilan bog'liq edi. Bu davrda turkiy etnos foydasiga tub o'zgarishlar yuz beradi. Xususan, miloddan avvalgi III va milodiy V asrlar davomida Qang' davlati doirasida qang'ar elati tashkil topadi, Sirdaryoning o'rta havzasi rayonlarida ikki tilli aholi etnik guruhlari omuxtalashgan moddiy voqelik - Qovunchi madaniyati va o'zbeklarga xos antropologik shakllanadi va nihoyat o'zbek xalqi asoslari dastlab tarkib topgan etnomadaniy maydon tarkib topadi.

Yurtimizning ichki hududlariga xioniylar, kidariylar (toxarlar), eftaliylar kabi turkiy tilli qabila va elatlarning kirib kelishi bilan bog'liqdir. Xioniylar - turkiy qabila. Ba'zi tadqiqotchilar fikriga ko'ra, dastlab Oltoy tog'lari atrofida yashashgan va IV asrning 1-yarmida janubi g'arbga siljib, Amudaryo va Sirdaryo oralig'iga kirib kelishgan. Bu yerda dastlab ular Zarafshon vohasini egallab, janubga harakat qilishgan va sasoniylar Eroniga qaram bo'lib qolgan Kushon podsholigi o'rnini egallaganlar hamda markazi Toxariston bo'lgan Shimoliy Hindiston, Afg'oniston, Xurosonning bir qismini ham o'z ichiga olgan Xioniylar (Xionitlar) davlatini (IV-V asrlar) barpo qilishgan. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa xioniylarning dastlab Oral dengizi shimolida yashaganligi va yirik massaget qabilalar ittifoqiga mansub bo'lib, hunlar bilan aralashganligini ta'kidlaydilar

Turk xoqonligi davri (VI-VIII asrlar). MaTumki, VI asr o'rtalarida Oltoyda, Janubiy Sibirda, Yettisuvda, Sharqiy Turkistonda joylashgan qabilalar birlashib, Turk xoqonligini tashkil etadi. O'zbek etnogeneziga faol ta'sir o'tkazgan turkiy etnik komponentlar bu davrida O'rta Osiyoning markaziy mintaqalari (Toshkent, Zarafshon, Qashqadaiyo, Surxondaryo vohalari, Farg'ona vodiysi) va Xorazmga kelib joylashib, ma'lum bir tarixiy davr mobayni-da, bu etnik komponentning aksariyat qismi o'troqlashdi. Shu bilan birga turkiy qabila va qavmlar yerli tub aholi bilan jadal qorishishi yuz berdi. O'zbek etnogenezining mana shu bosqichida Movarounnahrning, asosan, shimoliy va sharqiy viloyatlarida ikki til va ikki xo'jalik ukladining yaqinlashuv jarayoni kuzatiladi, buning oqibatida aksariyati turkiyzabon dehqon va hunar ahlidan iborat yirik hududiy birlik tashkil topadi

IX asrning 40-yillarida Movarounnahrda shimoli sharqda tashkil topgan qarluqlar davlati muhim ahamiyat kasb etdi. Qarluq turklari atrofiga o'troq, yarim o'troq va chorvador turkiy qabilalar birlashib, kuchli siyosiy davlat uyushmasi tarkib topdi. Qarluqlar milodiy VII—VIII asrlardayoq O'rta Osiyoning shimoliy va shimoli sharqiyhududlarining katta qismini egallagan edilar.Ular boshqa turkiy qabilalar bilan birgalikda Janubiy Qozog'iston, Toshkent

vohasi, Zarafshon havzalarigacha, ularning ayrim guruhlari Toxaristongacha kirib borgan edilar.

X asr o'rtalarida qoraxoniylar sulolasi hokimiyat tepasiga keldi. Harbiy yurishlar natijasida X asrning oxiri - XI asrning boshlariga kelib, Movarounnahrning barcha hududlari egallandi. Endilikda, Qashg'ardan Amudaryogacha, Sharqiy Turkistonning bir qismi, Yettisuv, Toshkent vohasi, qadimgi Farg'ona, qadimgi Sug'd va Baqtriya - Toxaristonni o'z ichiga olgan hududiy kenglikda qoraxoniyladavlatining tashkil topishi o'zbeklarning xalq sifatida uzil-kesil shakl- langanligini ko'rsatuvchi etnik belgi edi.

Xulosa: O'zbek xalqining shakllanish jarayoni uzoq davom etgan va murakkab tarixiy-etnik hodisalarga boy bo'lgan. Bu jarayon davri davrlaridan — neolit va bronza asrlaridagi Kaltaminor va Suvyorgan madaniyatlari aholisi, sug'diylar, baqtriyaliklar, xorazlar, saklar, massagetlar kabi elatlarning rivojlanishi va aralashuvi bilan rivojlanishi. Qang' davlat doirasida yuzaga kelgan qang'ar elati, xioniylar, eftaliylar, qarluqlar, qoraxoniylar davlat tarkibidagi turkiy qabila va elatlar bu jarayonni yanada boyitgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. 7- жилд. Т. "Ўзбекистон", 1999.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият энгилмас куч. Тошкент "Маънавият" 2008. Оксак маън
3. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: "Ўзбекистон", 2011.
4. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажакимиз йўлида хизмат қилиш энг буюк саодатдир. Т.: "Ўзбекистон" 2015.
5. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз, - Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.
7. Mard o'g'lonlar nomi barhayot. - Toshkent: "O'zbekiston", 2018.
8. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. Uchinchi kitob. Toshkent: "SHARQ", 2016.
9. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Xoshimov S. Vatan tarixi. Birinchi kitob. Toshkent: "SHARQ" 2016.
10. Shamsutdinov R., Karimov Sh., Xoshimov S., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. Ikkinchi kitob. Tosh-kent: "SHARQ", 2016.